Död och begravd för 1000 år sedan

Människor i norra Uppland

PER FRÖLUND

För 1000 år sedan

På 1000-talet skedde som under de flesta tidsperioder stora och omvälvande förändringar. Effekterna av förändringarna var i många fall djupgående och hade verkan på både lokal och regional samhällsnivå. De berörde såväl ekonomi och politik som religion och kom under lång tid prägla människors sätt att leva.Under 1000-talet blev Skandinavien knutet till kontinenten i en annan utsträckning än tidigare, framförallt genom kristendomen och kyrkan. En kyrklig organisation etablerades i det som nu är Danmark, Island, Norge och Sverige. Jämsides med kristendomens införande kom kungamakten, dvs. kungadömet och riket, att förändras i betydelse, form och innebörd. En förändring av religionen som införandet av kristendomen innebar var inte bara ett byte av gamla gudar mot nya, utan i hög grad förändring av samhällets alla nivåer. Förändringar som i många fall alla stod i direkt strid mot det gamla samhällets normer.

Under 1000-talet präglades det dåtida Europa av krig och maktkamp med religiösa och politiska förtecken. I mitten av århundradet splittras den tidigare enade kristendomen i en västlig romersk-katolsk kyrka och en östlig grekisk-ortodox kyrka. Samtidigt inleds på den iberiska halvön *reconquistan* – de kristna spanska rikenas återerövring av *El Andalus* – det moriska Spanien. England går från att ha varit en del av ett danskt Nordsjövälde till att bli en del av en fransk sfär med den normandiska erövringen 1066. Nuvarande Turkiet, då en provins i det byzantinska riket, erövras av seldjukerna 1071. Några år efteråt påbörjas den s.k. investiturstriden mellan den tysk-romerske kejsaren och den romersk-katolske påven. Det var från början en konflikt om vem som hade rätt att utse biskopar men som

egentligen handlade om vem som skulle styra kyrkan. I seklets sista år fullbordas det första korståget med Jerusalems erövring.

Södra Europa och västra Balkanhalvön räknas som kristna från 500-talet. Övriga delar av Europa kom att kristnas mellan 500-talet och 1400-talet, men framförallt under perioden 800–1100. England kristnades på 600-talet. I Polen räknas kristendomen vara etablerad under mitten av 900-talet. I Ryssland eller Rus hade ett kungadöme med Kiev som centrum formerats. Där inrättas ett grekisk-ortodoxt biskopsdöme i början av 1000-talet. I det skandinaviska området blev nuvarande Danmark, Island och Norge officiellt kristnade på 1000-talet. För Sveriges del anser forskningen att det svenska området var kristnat cirka 1100.

Religionsskiftet i Norden

Religionsskiftet i Norden ägde rum under tvång eller mission eller både och. Missionen utgick från de frankiska och tyska rikena och England. Redan på 800-talet bedrevs mission av Ansgar, Nordens apostel, på danskt och svenskt område. Ansgar, sedermera biskop i stiftet Hamburg-Bremen, agerade på uppdrag av den karolingiske kejsaren Ludvig den fromme. Den kristna missionen vände sig i första hand till härskare och kungar. När en härskare accepterat en ny religion ansågs också befolkningen med automatik vara omvänd. T.ex. hävdade Harald Blåtand på den berömda runstenen i Jelling att han enat "allt" Danmark och kristnat danerna. I Norge bedrev Olav Tryggvasson och senare Olav Haraldsson (den helige) en hårdhänt mission, och på tinget i Moster år 1024 förs kristendomen fram som den enda tillåtna religionen. År 1000 antar islänningarna officiellt kristendomen på Alltinget, trots att man räknar med att ungefär hälften av islänningarna var hedningar vid tillfället. Hur omvändelsen till kristendomen skett i nuvarande Sverige är oklart. Det finns inga motsvarande belägg för vad som gäller Danmark, Island eller Norge, men det finns egentligen inga skäl att tänka sig att det gått annorlunda till.

Förändringen av religionen i det nordiska området inträffar inte momentant på 1000-talet utan äger rum ungefär tiden 800–1200. Perioden har betecknats som en transitionsfas, en övergång från ett tillstånd till ett annat. Vid den bakre tidpunkten var samhällena övervägande hedniska, vid den främre i motsvarande grad kristna. Under transitionsfasen blir hedniska beståndsdelar avlägsnade från det som av kristna ansågs som religiöst viktigt. Transitionen handlar inte bara om religionsförändring utan om genomgripande förändringar på alla samhällsnivåer. Samtidigt med övergången till kristendomen i Sverige, Norge och Danmark stärktes kungamakten. Kristen-

domen är sålunda bara en del av ett nytt samhällsskick.

Varken Harald Blåtands uttalande, det isländska Alltingets eller det norska tinget i Mosters beslut kan tas som intäkt för att befolkningen verkligen var kristen. Den var snarare kristen på ett "synligt vis". Religionshistoriker menar att ett religionsskifte som sker under tvång eller mission till att börja med leder till förändringar i det yttre – *i det som syns*. Det hänger samman med att den eller de som önskar omvända en befolkning, uppfattar omvändelsen genomförd när grundläggande kultiska handlingar utförs. Sådana synliga handlingar bör för kristendomens del främst röra de heliga sakramenten som t.ex. dopet. Kanske gällde sådana yttre förändringar också gravskicket. Begravningar tillhörde inte sakramenten men var en viktig religiös akt, och gravskicket genomgick förändringar under transitionsfasen.

Gravplatser och gravskick

I 1000-talets Uppland var gården och byn den dominerande kulturella och sociala miljön för människor. Gården, byn och omgivande marker var den scen där de flesta människors liv utspelades. Det var här det vardagliga livet ägde rum. Städerna var under den här tiden få, i Mälardalen enbart Sigtuna. Gården och byn kan ha fungerat som modell för att förklara världen, ett mikrokosmos. I denna miljö fanns sedan lång tid tillbaka gravplatsen eller gravfältet som en självklar del. De levande och de dödas "boplatser" låg sida vid sida inom den hävdade marken. Det betyder att människors förhållningssätt och beteende gentemot döden och begravningsplatsen var av en helt annan art än idag. Gravfältet kunde ses varje dag och hade av allt att döma en större betydelse än att bara vara förvaringsplats för döda anförvanter.

Begravningsplatserna var viktiga i rättsliga sammanhang. De visade att gården eller byn varit bebodd under lång tid, vilket hade betydelse vid tvistemål. I de fr.o.m. 1200-talet kodifierade landskapslagarna åskådliggörs gravarnas betydelse som rättsliga objekt. I den äldre Västgötalagens jordabalk sägs, att om by och nybygge tvista om allmänningsjord så har by med högar vitsord och inte nybygge. En sådan by är "högaby och från heden tid byggd". En i stort sett likalydande mening finns också i Östgötalagen. En by med gravhögar bevisade att det var en gammal by, bebyggd före den kristna tiden, och att en by utan högar var byggd senare under kristen tid när de traditionella gravplatserna gått ur bruk. Det är viktigt att i det här sammanhanget uppmärksamma att det just är "högen" som på detta sätt fått stå symbol för "heden tid".

Högen som gravform har en lång tradition och börjar under järnålder uppträda i Uppland från cirka 300 e Kr. Under

400-talet börjar de stora högarna i [Gamla] Uppsala anläggas och mycket talar för att just högen ska uppfattas som centrum för kult, rättskipning och politik. De stora högarna med monumentalt läge är i ett längre tidsperspektiv ingen nyhet. Redan tidigare, under bronsålder, byggdes stora högar i samma lägen. Att stora högar kom att byggas i [Gamla] Uppsala är ingen slump, det är ett i allra högsta grad medvetet val av den familj eller släkt som på ett eller annat sätt tagit platsen i besittning. Högen som grav kom att kopieras på nästan varje gravfält fr.o.m. 400-talet. Högen blev inte den vanligaste gravtypen men den var den mest anslående. Begreppet hög var under lång tid synonymt med grav eller gravplats, i delar av Sverige användes det fortfarande fram i 1800-tal. Under 1600 och 1700-talen var landsbygdens kyrkogårdar indelade i gravskiften för varje hemman eller gård. Dessa kallades ättehög eller ättehage. Det är troligt att gravplatsens juridiska betydelse under medeltid går långt tillbaka i tiden.

Begravningar tiden före kristnandet

Hur begravde man under tiden närmast före kristnandet och vad var det som förändrades? Under järnålder begravdes de döda oftast på gravfält som var belägna på varierande avstånd från bebyggelsen. Under yngre järnålder finns gravfälten ofta men inte alltid i nära anknytning till bebyggelsen. Kännedomen om gravskicket under vikingatiden grundar sig främst på arkeologiskt material samt ett fåtal skriftliga källor som i regel är från senare tid. Den samlade kunskapen gäller främst gravskicket under det att begravningsritualen är mindre känd. Under perioden praktiserades bränning och jordande samtidigt över hela Norden. Det vikingatida brandgravskicket utgör en fortsättning på vendeltidens. Vikingatidens jordande eller skelettgravskick kan sägas komma ur två olika traditioner. Dels är det "inhemsk" tradition som är en direkt fortsättning av tidigare bruk, dels en yngre tradition som anses visa på inflytelser från kristet gravskick. Brandgravskicket har två huvudvarianter när det gäller behandlingen av kvarlevorna. Den döde kunde brännas med tillhörigheter och gravgåvor, och resterna efter likbålet kunde direkt täckas med en överbyggnad. Eller så kunde resterna av likbålet flyttas till en annan plats, för att där bredas ut och övertäckas. Ibland förekommer en variant där likbålets beståndsdelar separerats och de brända benen lagts i en särskild behållare. I tidens gravskick intar båt- och kammargravar en särställning. De senare är skelettgravar där den döde är lagd i en i marken nedgrävd kammare av trä. Båtgravar förekommer både som brand- och skelettgravar. Som kristet påverkade skelettgravar anses väst-öst orienterade gravar vara, med eller utan kista, där kroppen ligger utsträckt på rygg med huvudet i väster

riktat mot öster. De har få eller inga fynd förutom det som tillhört dräkten. Tanken bakom kroppens placering är att den döde på den yttersta dagen ska möta Jesus ansikte mot ansikte när han kommer från öster. I Mälardalen och Uppland är sådana gravar på gravfälten ofta markerade med en rund eller fyrsidig stensättning. Det "inhemska" skelettgravskicket anses bestå av gravar där den döde lagts i enkel träkista eller direkt i en grop eller schakt. Dessa gravar kan vara försedda med gravgåvor och är orienterade i andra riktningar än väst-öst.

Arkeologerna och gravskicket

Bland arkeologer var Oscar Almgren vid Uppsala universitet en av de första som intresserade sig för den yngsta vikingatidens gravfält. I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet undersöktes gravfält i Sävja i Danmark, Ångelsta i Vaksala och Vrå i Knivsta. Undersökningarna var ett led i det arkeologiska seminariets undervisning. Resultaten redovisades i Upplands fornminnesförenings tidskrift. Varför Almgren intresserade sig för gravfält från just denna tid är oklart, men kan nog ses som ett led i den arkeologiska grundforskningen. Vid den här tiden handlade det om en kunskapsuppbyggnad av gravar, gravskick och gravfält. Det totala antalet undersökta gravar i början 1900-talet var få. Resultaten kom också att användas främst i undervisningen men även i några uppsatser. Några tankar och idéer skymtar i "Vikingatidens grafskick i verkligheten och i den fornnordiska litteraturen" från 1904. Almgren meddelar här att ingen annan period under förhistorien kan uppvisa ett så varierat gravskick, både när det gäller yttre gravform och begravningssätt. Uppsala-seminariets undersökningar av den yngsta vikingatidens gravfält kom att fortsätta. Här kan nämnas undersökningen av gravfältet Mora äng invid Mora stenar i Lagga i början av 1930-talet samt vid Hässelby i Börje på 1970- och 1980-tal. Almgren karaktäriserade i "Sveriges fasta fornlämningar från hednatiden" gravskicket under yngsta vikingatid på följande vis:

"På fastlandet synas de runda stensättningarna åtminstone ofta tillhöra järnålderns sista slut samt innehålla skelettgrafvar; de uppträda då åtminstone i Uppland vanligen samman med rektangulära stensättningar, som ligga med längdriktningen i Ö–V. Liken i dessa stensättningar brukar ligga med hufvudet åt vester efter kristen sed och ofta i spikade träkistor samt äro torftigt utrustade med grafgods; dessa graffält torde därför härröra från öfvergången till den kristna tiden och vara den yngsta arten af begrafningsplatser vid byarne, innan man öfvergick till begrafning vid kyrkorna." Den andra omarbetade upplagan från 1923 innehöll i stort sett samma ståndpunkt, trots att antalet undersökta gravar ökat. Några år senare diskuterade

Almgrens efterträdare Sune Lindqvist det senvikingatida gravskicket. Han hade då genomfört seminarieundersökningar på gravfältet vid Mora stenar i Lagga och påbörjat undersökningarna av Valsgärde i Gamla Uppsala. "Vad mellersta Sveriges flesta bygder beträffar, synes först 1000-talets missionsverksamhet ha medfört att allmänt övergående till jordande. På Mälardalens många bygravfält kan förändringen tydligt iakttas. De allra sista gravarna skilja sig från de äldre. De tillhöra kristna, som icke bränts, men som ännu icke ägt någon sockenorganisation av tillräcklig fasthet för att begravningar kring kyrkorna med fullt förtroende skulle kunna sättas igång".

Både Almgren och Lindqvist hade en klar uppfattning om vad gravskicket med väst-öst orienterade skelettgravar med kroppen utsträckt på rygg med huvudet i väster riktat mot öster representerade och vilka som var begravda på detta vis. Detta var de yngsta och sista gravarna på de traditionella gravfälten och de begravda var kristna.

År 1964 och bra många fler undersökta gravar senare diskuterade Björn Ambrosiani bl.a. gravformer och gravskick i nuvarande Stockholms län under yngre järnålder. Till skillnad mot Oscar Almgren menade han att gravfälten under yngre järnålder hade en mer ensidig sammansättning av gravformer än under äldre järnålder. Den variationsrikedom som Almgren påtalat gällde enligt Ambrosiani en mycket sen del av vikingatiden. I utkanterna av de vikingatida gravfälten anläggs fyrsidiga och runda ofyllda stensättningar eller i övrigt omarkerade nedgrävningar med skelettbegravningar i eller utan kista. Detta nya, varierade gravskick och skelettbegravningar följs åt och är övervägande från yngsta vikingatid.

Under senare tid har Ann-Sofie Gräslund bedrivit forskning kring var de första kristna begravdes och om missionen är synlig i det arkeologiska materialet. Hon menar att det visat sig svårt att med arkeologiskt material kunna dra en gräns mellan hedniskt och kristet.

Avgörande är att religionsskiftet var en utdragen process, och att under denna kom genom ömsesidig påverkan hedniska och kristna kultbruk att delvis mista sin egenart. Resultatet skulle alltså vara en blandad hednisk-kristen tro, s.k. synkretism. Detta visas av olika föremål, som exempelvis Torshammare med inristade kors. När det gäller gravskicket har Gräslund granskat tre aspekter: begravningssättet, kroppsorientering och utrustningen i gravarna. Slutsatsen är att varken jordandet i sig eller en väst-östlig kroppsorientering är användbara för att urskilja kristna gravar, medan däremot gravutrustningen anses vara ett användbart kriterium. Särskilt menas här gravar utan äkta gravgåvor, dvs. att fynden hört till klädedräkten och inte är särskilda gravgåvor som lagts ned i samband med begravningen.

Resonemanget är inte fritt från invändningar. När det gäller begravningssättet var det först i slutet av 700-talet som kyrkan uttalat förbjöd kremering. Anledningen var att kremering sågs som ett hedniskt bruk. Förbudet tillkom i ett uttalat politiskt sammanhang. Det utfärdades efter ett 30 år långt krig som det kristna karolingiska riket under ledning av Karl den store hade fört mot de hedniska saxarna. I krigföringen ingick tvångsomvändelse och mission. Förbudet mot kremering bör därför ses som ett led i en erövring med syfte att behärska och kontrollera. Kanske har betydelsen av jordandet undervärderats. En aktiv missionspolitik riktad mot hedniska skandinaver börjar såvitt vi vet några decennier in på 800-talet, omkring 50 år efter kremeringsförbudet trätt i kraft. Förbudet gällde alltjämt och det kan diskuteras vilken betydelse förbudet haft för kyrkans syn på och strategi för mission av hedniska folk. Ett mer påtagligt uppträdande av skelettgravar med kroppen orienterad i väst-östlig riktning kan vara en sådan yttre förändring som ansetts vara kännetecknade för ett religionsskifte som sker under tvång eller mission.

I norra Uppland

Oscar Almgrens slutsatser angående den sena vikingatidens gravskick kan sägas stå sig i stora drag även idag. För södra Uppland har de i stora drag bekräftats. Under 800 och 900-talen är brandgravskicket dominerande men mot slutet av 900-talet börjar skelettgravskicket eller jordandet tillta för att bli förhärskande under 1000-talet.

För norra Upplands del är läget dock annorlunda. Här tycks brandgravskicket fortsätta under längre tid samtidigt som det kristet influerade gravskicket introduceras senare än i södra Uppland. Anders Broberg har pekat på att det föreligger ett tidsavstånd mellan dateringarna av gravfältens yngsta gravar å ena sidan och de äldsta sockenkyrkorna och kyrkogårdarna å andra sidan. Han anser att det arkeologiska materialet visar att de traditionella gravfälten använts fram i 1100-talets mitt eller slut, samtidigt som de bevarade kyrkobyggnaderna i norra Uppland tidigast uppförts under slutet av 1200-talet. Sockenbildningen har huvudsakligen skett under 1200-talet och betraktas vara avslutad cirka 1300. Broberg menar att förhållandet kan tyda på att en äldre kyrklig organisation föregått den högmedeltida sockenorganisationen.

Ett av de material som flitigt använts i denna diskussion är skelettgravarna från Husby i Tierp. Vid undersökningen av stenkyrkan i Husby, påträffades väst-öst orienterade skelettgravar under kyrkan liksom en bronsåldersboplats (Kindwall 1974). Flera forskare anser att gravarna tillhört en träkyrka som föregått stenkyrkan (Kindwall 1974, Bonnier 1987, 1998) eller att de tillhört en kristen begravningsplats

till vilken en kyrka senare uppförts (Broberg 1990, 1991).

Husby-gravarna är äldre än stenkyrkan, om detta råder inget tvivel. Kyrkan dateras av Bonnier till cirka 1350. Gravarna har inte samma riktning som kyrkan, vilket de bör ha haft om de varit samtida. De var tydligt överlagrade av kyrkan och kan därför inte ha anlagts när kyrkan varit på plats. I en av gravarna fanns en dubbelhelkam av samma slag som i Skämstagravarna (se nedan). Kamtypen dateras till tiden 1080–1180. Inga spår av en äldre kyrka iakttogs vid undersökningen. Tidsavståndet mellan den enda daterade graven och kyrkans datering är cirka 200 år. Omedelbart söder om kyrkan finns ett gravfält. De under kyrkan funna gravarna kan vara en del av detta gravfält och varit den norra och kanske yngsta delen av gravfältet. Det finns ingen koppling mellan stenkyrkan och skelettgravarna. Eftersom inga andra gravar än dessa påträffades, tycks stenkyrkan i Husby inte ha haft begravningsrätt.

Okända begravningsplatser

Finns det hittills obekanta begravningsplatser, t.ex. kristna begravningsplatser utan kyrkobyggnad? Ann-Sofie Gräslund har föreslagit att särskilda delar av gravfälten varit förbehållna för kristen gravsättning och att de vissa fall markerats med runstenar. Andra alternativ kan vara utlagda kyrkogårdar som tagits i bruk en tid innan själva kyrkan byggts eller att någon kyrka aldrig kom att byggas. Bertil Nilsson som diskuterat denna fråga anser att mellanformer för kristen gravsättning är en teoretisk möjlighet men att inga belägg finns. Från kyrkligt håll har sådana begravningsplatser inte betraktats som önskvärda. Den kristna begravningsplatsen är intimt förknippad med kyrkobyggnaden. Vid arkeologiska undersökningar har dock tidigare okända kyrkor med begravningsplatser framkommit. Det rör sig om kyrkor som aldrig kom att bli eller var avsedda som sockenkyrkor eller var föregångare till sockenkyrkor. Gemensamt är att de fungerat under en kortare period. Sådana är kända från olika delar av landet, t.ex. Lagmanshejdan och Löddeköpinge i Skåne, Karleby och Nödinge i Västergötland, Hjälsta, Försäter och Västland i Uppland. Enbart i Uppsala län har indikationer på ett 60-tal ödekyrkplatser lyfts fram.

Arkeologiska undersökningar under 1990-talet har kunnat visa att hedniska gravar på gravfält byggts om till kristna gravar. Det finns också undersökningar där en ny begravningsplats med väst-öst liggande skelettgravar konstaterats, och där en av de begravda satts i samband med en på flera runstenar uttalat kristen person. Dessa två sistnämnda visar att kristna begravningar på de gamla gravfälten liksom nyanlagda gravfält förekommit. Paralleller till detta finns bl.a. i Finland. Här sker under tiden 1050–1150

en övergång från ett brandgravskick till jordande av väst-öst riktade skelettgravar, Dessa anläggs i anslutning till de gamla brandgravfälten samt på nya gravfält. Föremål fortsätter att läggas i gravarna också under andra hälften av 1100-talet, även om fyndtomma gravar överväger. Likaså här finns exempel på vad som kan vara platser med kyrkor. Gravfältet Ristinpelto (namnet betyder Korsåkern) i Lundo omfattade 149 väst-östligt orienterade skelettgravar från 1100-talet och var på tre sidor omgärdat av en stenmur. I gravfältets mitt fanns åtta stolphål efter en 7 x 7 m stor byggnad. Byggnaden har tolkats som ett klocktorn men kan nog lika gärna vara en kyrka. Ett gravfält av samma typ med spår av samma typ av byggnad fanns i Moision Myllymäki i Nousis. Nuvarande Estland, Lettland och Litauen kristnas med våld under 1200-talet. Här fortsätter begravandet på de traditionella gravplatserna – visserligen med kristna förtecken – fram till 1700-talet, på vissa håll upp i 1900-tal.

Orsaken till varför det finns ett tidsavstånd mellan gravfältens yngsta och de äldsta sockenkyrkorna kan förklaras på flera sätt. De traditionella gravfälten har uppenbart använts för kristna begravningar, liksom att sannolikt kristna gravfält anlagts, oavsett vad kyrkans officiella ståndpunkt än må ha varit. Kyrkor med begravningsplats som aldrig blev sockenkyrkor har funnits. För norra Uppland kanske kapellplatserna kan vara en nyckel, det finns exempel på att sockenkyrkor från början uppförts som kapell. Dessutom finns möjligheten att sockenkyrkogårdarnas äldsta gravar inte påträffats.

Gravarna från Skämsta

I norra Uppland har under 1990-talet nya gravar undersökts i Skämsta utanför Tierp. Dessa gravar är tillsammans med gravarna under stenkyrkan i Husby i Tierp den största gruppen av skelettgravar i norra Uppland. 1994 påträffades vid en arkeologisk undersökning av ett boplatsområde från brons- och järnålder tidigare okända gravar vid ett gravfält. Gravarna bestod av sex skelettgravar, dessutom påträffades delar av ett skelett som uppenbarligen hade återbegravts. I en av gravarna fanns två individer, i övriga en individ/ grav. Gravfältet ligger 250 m norr om Skämsta by, exponerat mot Tämnarån. Gravarna låg i gravfältets sydvästra del, närmast ån. Platsen utgörs idag av en trädbevuxen sten- och blockbemängd moränförhöjning. Gravarna låg direkt invid järnvägen och där hade tidigare en banvaktarbostad funnits. Det första omnämnandet av fornlämningar i Skämsta finns i Upplands fornminnesförenings tidskrift där följande står att läsa: *Ättehögar: å Skråmsta egor strax norr om järnvägen nära banvaktarstugan, några illa åtgångna (då källaren grävdes åt banvaktaren, lära fynd gjorts, som hos honom förvaras).*

Skämstas fornlämningar inventerades

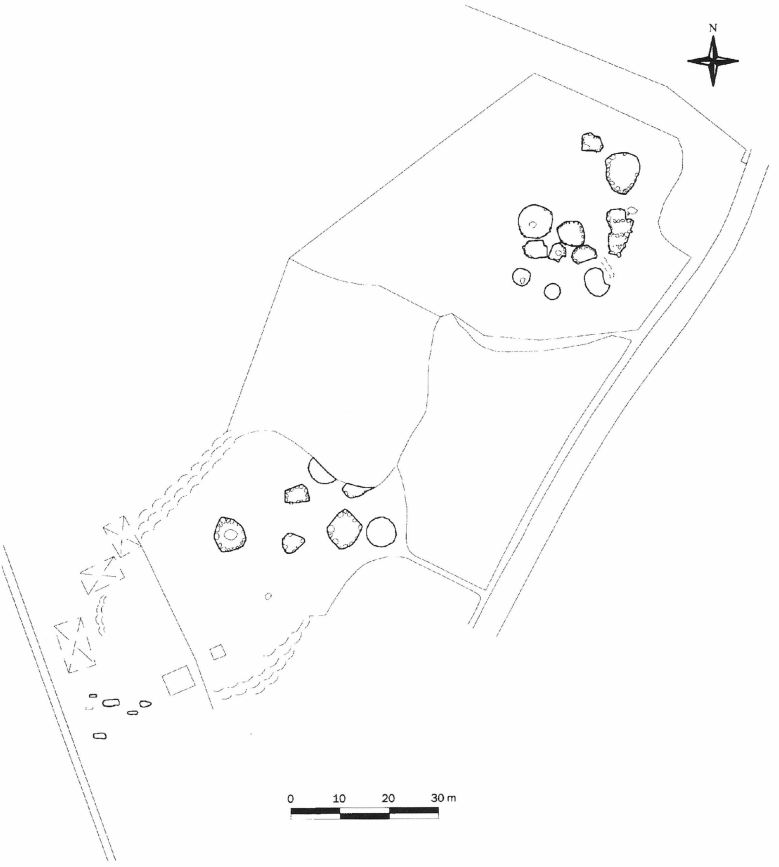

Figur 1. Karta över gravfältet vid banvaktarstugan i Skämsta. De undersökta gravarna till vänster i bild. Efter Bellanders karta med tillägg.

av Erik Bellander år 1930, som också karterade gravfälten. Bellander inventerade ett gravfält med 18 synliga gravar i form av en stensamling, en hög, fem runda jordblandade rösen, en oregelbunden stensättning, två rektangulära stensättningar och 8 runda stensättningar. Gravfältet fick beteckningen: *"Nr 4. Gravfält NO om banvaktarstugan vid Skämsta"*. År 1950 genomfördes inventering av fasta fornlämningar för den ekonomiska kartan av Riksantikvarieämbetet. Gravfältet nr. 4 blev då två, fornlämning 203 i sydväst respektive 204 i i nordöst. Bellander hade i det som blev fornlämning 203 registrerat sju gravar med en stensamling, ett jordblandat röse, en rektangulär och fyra runda stensättningar. 1950 registrerades också sju gravar i form av två oregelbundna stenfyllda stensättningar och

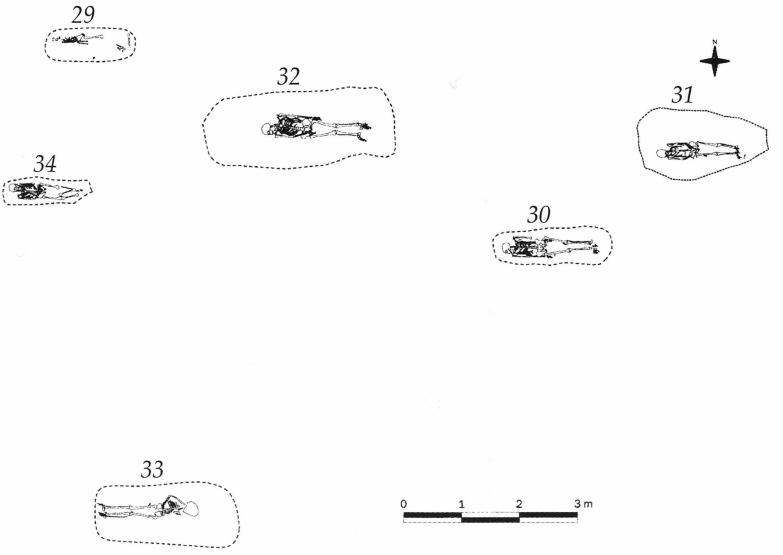

Figur 2. Plan över de undersökta gravarna.

fem runda stenfyllda stensättningar. Gravfältet nr. 4 (fornlämning 203 & 204) ligger idag bredvid varandra på två smärre moränholmar, skilda åt av ett grustag och en åker. På 1763 års storskifteskarta hänger de två moränholmarna samman. Delar av impedimentet har försvunnit i samband med byggandet av Uppsala-Gävle järnväg på 1870-talet, då byggnadsmaterial till banvallen sannolikt tagits från impedimentet. I sydväst saknas cirka 500 m^2 i jämförelse med storskiftets moränholme. Vid järnvägsbygget uppfördes en banvaktarbostad med fyra byggnader och en stenvalvskällare. Under 1900-talet har ett skyttevärn med bunker och brunn byggts strax öster om banvaktarbostaden. Denna revs efter 1950 och området jämnades ut. En del byggnadsmassor kom att hamna på de nu undersökta gravarna. Det torde förklara den omfattande skadegörelse som gjorts på gravfält nr. 4, särskilt i den sydvästra delen. Det betyder att ytterligare gravar kan ha funnits men förstörts i samband med arbetena. Det finns flera skäl att betrakta gravfältet som ett enda ursprungligt sammanhängande som Bellander gjorde.

Fynden i gravarna och dateringar

I de sex gravarna låg samtliga individer på rygg i väst-öst orienterade avlånga gropar. Två gravar var täckta av stenpackningar, två hade en ramliknande konstruktion av sten och två saknade

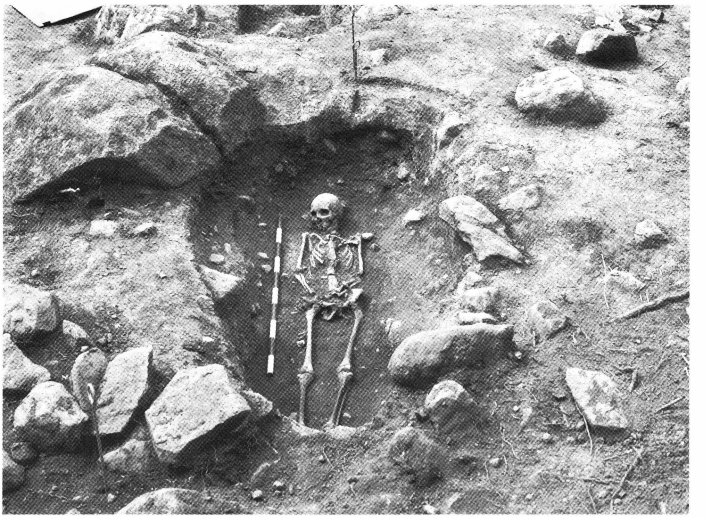

Figur 3. Pojken i grav 31. I bakgrunden skymtar nedgrävningen till grav 30. Foto: Per Frölund, RAÄ UV Uppsala.

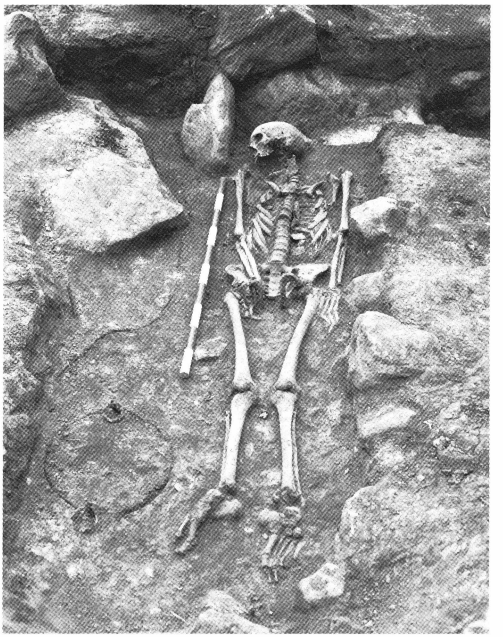

helt inslag av sten. Inga spår av kistor kunde iakttas. Alla individer utom en hade huvudet placerat i väster. I grav 33 låg en yngre kvinna utsträckt på rygg med huvudet i öster. Föremål kan knytas till fem gravar.

Intill den skadade grav 29 framkom en sammansatt enkelkam. Graven hade skadats i samband med de sentida byggnadsaktiviteterna. Kammen påträffades på 1 m avstånd ifrån skelettet. Fyndets koppling till skelettet är trolig och rimlig men inte otvetydig. Fyndet bör därför betecknas som osäkert slutet. Den sammansatta enkelkammen har en liten för-

Figur 4. Den äldre mannen i grav 32. Notera hankfästena till träkärlet i bildens nedre vänstra del. Foto: Lars-Inge Larsson, RAÄ UV Uppsala.

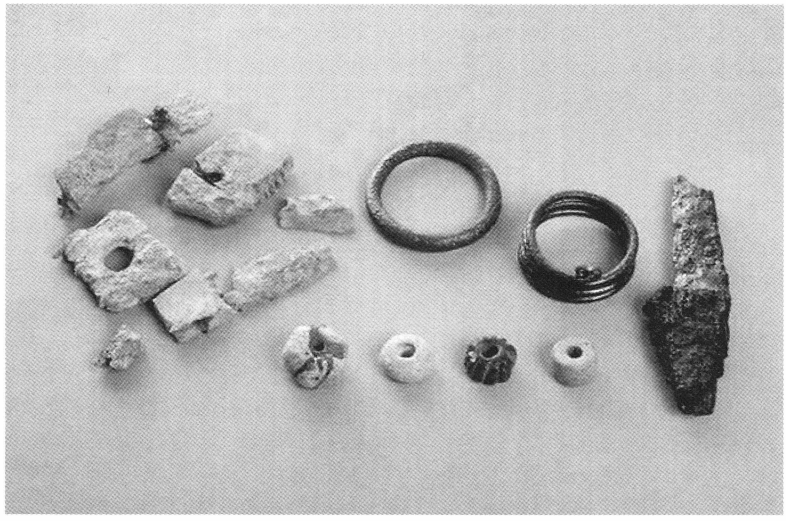

Figur 5. Kvinnans fynd i grav 33. Kamfragment, ringar, kniv och pärlor. Foto: Tommy Arvidsson, Upplandsmuseet.

höjning på kammens svickel som betecknas som karaktäristisk. Kammar med liknande avslut finns bl.a. från Sigtuna och har där daterats till cirka 1000 och tidigt 1100-tal. Ett Sigtuna-exemplar har stratigrafiskt daterats till 1010–1040. Kamtypen finns också i Lund och Trondheim. I Trondheim dateras de till tiden 1000–1300. De saknas däremot på de högvikingatida platserna Birka, Hedeby och Staraja Ladoga. En trolig, generell datering av kamtypen torde vara 1000-tal.

Grav 30 innehöll inga föremål. I grav 31 fanns en kniv och en tunnformad röd glasflusspärla. Från Lund finns 12 sådana exemplar som sammantaget hör till tiden 990–1200. Av dessa ligger nio exemplar inom 990–1050, en till 1050–1100, en till 1150–1200 samt ytterligare en har förts till 1000-talet generellt. En trolig, generell datering av pärltypen torde vara 1000-tal.

I grav 32 fanns en kniv, 2 hankfästen hörande till ett träkärl, en bit slagg samt en dubbelhelkam av älghorn. Kammen är av typ DH1A:Ib. Typen är företrädd med 3 exemplar i fas 7 och ett i fas 8 i Kv. Trädgårdsmästaren i Sigtuna. Fas 7 har daterats till 1105–56 och fas 8 till 1156–80. Gravens övriga föremål eller sammansättningen av dem motsäger inte denna datering.

Ett unikt föremål fanns i grav 33. Det är en s.k. hårring; en i tre varv spiralrullad bronstråd som avslutas med en s-format avslut. Den enda veterligen kända parallellen kommer från ett polskt skattfynd. Hårringen och en kniv påträffades tillsammans i en separat mörkfärgning

Figur 6. Den manliga dvärgen i grav 34. Foto: Lars-Inge Larsson, RAÄ UV Uppsala.

strax intill huvudet. Det rör sig troligen om spåren efter en pung eller påse. I graven påträffades ytterligare en ring. Funktionen är oklar, den är för stor att vara en fingerring och kan vara en dräktdetalj. Dessutom fanns en sammansatt enkelkam, en kniv och fyra olika pärlor. En orange tunnformad glasflusspärla kan dateras till 990–1100. En blå tunnformade pärla med ribbning har daterats till 1050–1100. En bikonisk lerpärla har det inte gått att hitta paralleller till. En facetterad mosaikpärla kan dateras till tiden 990–1050.

Grav 34 innehöll en kniv och en dubbelhelkam av älghorn. Kammen är av typ DH1A:IIb. Kamtypen förekommer med två exemplar i fas 7 och ett exemplar i fas 8. Faserna är daterade till 1105–56 respektive 1156–80.

Tabell 1. Sammanställning fynddateringar

Grav	datering
29	1000-tal
31	1000-tal
32	1100-tal
33	1000-tal
34	1100-tal

Fynddateringarna placerar gravarna i 1000 och 1100-tal. Av de daterade föremålen är dubbelhelkammarna det kvalitativt bästa. Skämsta-kammarna är praktiskt taget identiska med de hos Ros avbildade, och det är inte otroligt att kammarna har tillverkats i Sigtuna. Kammaterialet från Kv. Trädgårdsmästaren är omfattande och fasindelningarna kan antas vara väl grundade och uppbyggda. De bygger till övervägande delen på dendro- och myntdateringar, som är arkeologins bästa dateringsmetoder. Av dessa skäl bör dateringarna av kammarna vara mer betydelsefulla än de övriga föremålens dateringar. För pärlor anses ett bra dateringsunderlag främst genom serier av ett större antal. Pärlorna i

Skämsta är få och är därför att betrakta som ett svagare dateringsunderlag än kammarna.

Fyndens betydelse

Fynden i gravarna bör i första hand ses som hörande till dräkten, t ex kam, kniv och pärlor. Två gravar eller individer har en utökad gravutrustning, den 40–50 årige mannen i grav 32 och den 20–25 åriga kvinnan i grav 33. Grav 29 kan ha haft fler fynd. Frågan är varför just 32 och 33 har fler "saker" med sig än övriga. Generellt sett har gravar vid den här tiden få eller inga fynd. Av artefaktyperna förekommer kam och kniv i flest antal gravar, däremot har pärlor flest antal exemplar. Vanligen och exklusivt förekommande artefakter bör uppfattas som meningsbärande på olika nivåer och därmed signalerande olika betydelse. På grund av sin vanlighet kan kam och kniv ses som allmänt meningsbärande. På samma sätt kan kärlet med hankfästen innehållande slagg i grav 32 och ringarna och pärlorna i grav 33 som speciellt meningsbärande. Gravarna 32 och 33 var lika till konstruktion och uppbyggnad. Bägge bestod av tämligen stora rektangulära nedgrävningar med en rektangulär stenformation av större stenar överst. Bägge hade sido- eller separata utskott från nedgrävningarna som innehöll fynd; just de fynd som skiljer ut dessa två gravar från de övriga. Träkärlet med hankfästen av järn och med ett innehåll av järnslagg kan vara särskilt meningsbärande. I vattnet sker en omvandling i en av järnframställningens processer. Träkärlet med slagg skulle kunna vara en symbolisering av denna "magiska" akt och i förlängningen ses som ett signum för en järngörare eller smed, dvs. en person som besitter magiska krafter. Kvinnan i grav 33 har förutom flera föremål också en avvikande kroppsplacering och ett unikt föremål. Det kan visa att hon är av främmande härkomst, det kan åtminstone inte uteslutas. Att män och kvinnor begravts i väst-östligt orienterade gravar men med olika kroppsriktning har visats av Heiki Valk. Framförallt gäller det området Vorumaa i södra Estland under medeltid. Valk menar att bruket troligen har förkristet ursprung, eftersom det förekommer hos flera baltiska stammar i Litauen under järnålder. En av dessa litauiska stammar har dock praktiserat det under medeltid. I Vorumaa har männen haft huvudet riktat åt väster och kvinnorna åt öster, medan det hos den litauiska stammen varit tvärtom.

Människorna i gravarna

I tidigare forskning framhölls ätten som den centrala byggstenen i det förstatliga samhället. Detta samhälle, ättesamhället, skulle vara baserat på ätternas kollektiva ägande av egendom. Modern forskning har visat att idén om ättesamhället växer fram under 1800-talet och hör samman med andra allmänna tankeriktningar

under denna tid. De nordiska samhällena vilade inte på ätten, utan folken hade under vikingatid och tidig medeltid ett bilateralt släktskapssystem, där släktskap räknades på både på moders- och faderssidan. Arv gick till både söner och döttrar, om än i olika utsträckning. I detta släktskapssystem är föräldrar och deras barn starkt framhävd och noga urskild från övriga släktingar. Samhället anses ha baserats på enskilda familjer. De har inte kunnat räkna med avlägsna släktingars fulla stöd, varför allianser med andra var viktigare än släktband. Det är lätt att tänka sig att bebyggelsestrukturen varit viktig i detta sammanhang. Gemenskapen och det stöd som fanns att hämta inom relationer grundade på arbetsgemenskap kan betraktas som viktiga. Det utesluter inte att man var besläktad inom byn.

I sammanhanget kan släktskapssystemet föras fram som en viktig grund för hur gravplatserna varit strukturerade. Det är rimligt att se att gravarna ordnats i familjegrupper och inte lagda till varandra utan åtskillnad eller någon särskild indelning som t.ex. Bertil Nilsson menat. Det är svårt att föreställa sig att stor omsorg läggs ned på kroppens begängelsesätt och på gravens konstruktion men att individens placering i förhållande till andra skulle vara betydelselös? Man bör i rumsligt avseende ha placerat sina döda efter familjetillhörighet. Även om gravar inte kan betraktas som en direkt reflektion av "sitt" samhälle bör knappast individens placering på gravplatsen vara aktuell att manipulera. Att förhistoriska gravplatser är uppbyggda av familjegruppers gravar har tidigare framförts av Lars Jørgensen.

För Skämstas del finns starka tecken på att familjemedlemmar begravts nära varandra, och att familjetillhörighet verkligen varit avgörande när det gäller placering på gravplatsen. Hur familjestrukturen varit konstruerad är dock en annan fråga. En kärnfamilj byggd kring föräldrar – barn kan inkludera syskon med familj, varför familjegruppens storlek kan variera.

De åtta begravda individerna (här är den återbegravda individen inräknad) var när de avled i ålder från nyfödd till 40/60 år. Det var tre kvinnor och fyra män (spädbarnets kön okänt). Tre av individerna uppvisade spår av ovanliga sjukdomar. En äldre kvinna i grav 29 och en äldre man i grav 34 har lidit av en sällsynt sjukdom som förorsakat dvärgväxt. Sjukdomen är dominant ärftlig, vilket gör att mannen och kvinnan sannolikt varit nära släkt, syskon eller mor och son eller far och dotter. Hos mannen fanns även ben efter ett spädbarn. En kvinna i 25-årsåldern hade spetälska (grav 30).

Vilka är då de begravda människorna? I ålder representerar de flera generationer: spädbarn, tonåring, 20–30 och 40–60. Hypotetiskt kan de begravda med hänsyn till åldersfördelning och gravarnas date-

Tabell 2. Dödsålder hos de begravda

Grav	ålder
29	40–50
30	25–30
31	12–14
32	40–50
33	20–25
34:1	40–50
34:2	spädbarn
36	40–60 (återbegravd)

ring, utformning och placering motsvara en familjegrupp om tre generationer. Ett direkt släktskap har med sannolikhet visats för individerna i grav 29 och 34. Detta måste ses som ett belägg på att familjmedlemmar begravs nära varandra.

Den hypotetiska familjen har bestått en ung pojke, två yngre kvinnor, en kvinna och två män i medelåldern enligt vårt sätt att mäta ålder. Utefter vad vi känner till om levnadsålder under denna tid bör de uppfattas som en mycket ung man, två kvinnor och tre åldringar. De har begravts tillsammans på ett likartat vis med vissa inbördes skillnader. Skillnaderna kanske kan ses som utryck för individens roll och funktion i familjen.

Det sätt på vilket de två barnen begravts understryker deras åldersskillnad. Spädbarnet har inte lagts i en egen grav, utan tillsammans med en vuxen man. Kanske dog de samtidigt och kanske är mannen barnets far. Den unga pojken i grav 31 har begravts på samma sätt som de vuxna. Forskningens syn på barn under äldre tider har dominerats av uppfattningen att barndomen var en jämförelsevis kort period. Barn uppfattades som små vuxna och barndomen följdes direkt av inträdet i vuxenvärlden. Under senare år har denna syn ifrågasatts. Nyare forskning har bl.a. pekat på stadganden i Magnus Erikssons Landslag, där det framgår att barn sågs som annorlunda än vuxna och att barndomen hade ett egenvärde. Huruvida vår pojke ska vara pojke i livet setts som en vuxen man eller ej kan vi inte veta men han har begravts som de vuxna.

Sjukdomar

I gruppen av begravda finns två mycket ovanliga människor, de två dvärgarna. Ovanliga i den bemärkelsen att arkeologiskt påträffade dvärgar från denna tid är synnerligen få. Från Sverige är ytterligare två kända. Osteologiska analyser av skelett kan visa de begravda individernas hälsotillstånd och sjukdomar och därmed ge kunskap om levnadsvillkor och kosthåll på individuell och allmän nivå. I det här fallet bidrar osteologi och arkeologi med kunskap på ett annat plan, nämligen hur två relativt hjälplösa individer blivit uppfattade och behandlade av sina närmaste. De kan därmed sättas in i ett sammanhang av ett äldre samhälles uppfattning och handling när det gäller medmänsklighet och allmän empati. Deras avvikande kroppskonsti-

tution och fysiska oförmåga har märkts först vid några års ålder. Oavsett tid eller plats bör människor ha uppfatta dem som avvikande och speciella pga. sin kortväxthet, speciellt rörelseschema och allmänt utseende. Det finns emellertid inte något i gravarna som särskilt visar detta, varken i föremål eller på det sätt de begravts. Den kroppsliga avvikelsen har inte "materialiserats" i gravarna. Förutom självklara detaljer som storleken på nedgrävningarna och skeletten finns inget i gravkonstruktionen som visar avvikelse. Det finns heller inget i fynden som pekar på det. Kan det bero på att deras fysiska tillstånd inte varit av avgörande betydelse eller att graven varit en plats för "normalisering", ett materiellt uttryck för likheten inför döden?

De kan inte i någon större utsträckning ha medverkat i hushållets basproduktion. Deras relativt sett högt uppnådda ålder innebär att de försörjts av och månats om av sina närstående. Det behöver däremot inte betyda att de saknat uppgifter i hushållet utan snarare att de haft uppgifter anpassade efter förmåga. Ett ganska larvigt resonemang om emotionella självklarheter som försvarar sin plats pga. dvärgars mytologiska associationer. För att kunna leva så pass länge som de gjort, måste de ha tagits mycket väl om hand. Om detta är ett uttryck för allmängiltiga mänskliga känslor, eller om de pga. av sin avvikande kroppskonstitution uppfattas som särskilt betydelsefulla individer kan vi inte veta. Frågan är om dvärgarna haft en lokalt sett hög status, och om denna i så fall var medfödd eller betingad av sjukdomen.

I antikens Egypten och Grekland sågs dvärgar som "hela" människor, möjligen också som ett slags livslånga barn. I bägge kulturerna tycks dvärgar och kortväxta i allmänhet ha haft en ställning som var helt otänkbar i medeltidens Europa. De accepterades och uppskattades på grund av religiösa associationer. I Grekland liknades dvärgar med satyrer och tillhörde guden Dionysos värld. I Egypten sågs de som manifestationer av solguden Ra och Horus. Också i nordisk mytologi är dvärgar förknippade med gudar. De har skapats av gudarna och jättekvinnor. Smideskonsten är förknippad till dvärgar, de tillverkar gudarnas finaste föremål som Tors hammare och Odens spjut.

Något om barnutsättning

Kanske kan dvärgarnas omhändertagande och status ges en mytologisk förklaring genom att de ansågs som förbundna med gudarna. Man kan anta att om det fysiska handikappet kunnat ses vid födelsen kan de ha varit i farozonen för utsättning. De levde i en tid och i ett samhälle som ansetts praktisera barnutsättning eller just upphört med detta i samband med kristnandet. Barnutsättning, och här utgår jag från J. Hovstads diskussion, har i äldre tider brukats av araber, egypter, ester, finnar, germaner, greker, perser,

skandinaver och slaver. Främsta motivet till anses vara det oproportionerliga förhållandet mellan den mänsklig fortplantningsförmåga och tillgång på mat. Syftet med utsättning är i detta läge att klara övriga familjemedlemmars försörjning. För skandinavisk del anses bruket att sätta ut barn höra till den hedniska tiden och upphöra med kristnandet. I Gunnlaug Ormstungas saga, Vaxdalasaga och Hord Grimkjellssons saga, utspelade under 900-talet, finns exempel på barnutsättning. I sagorna framställs barnutsättning som undantagsfall och som något omoraliskt, särskilt när inga tvingande ekonomiska omständigheter fanns. I de enskilda fallen anges alltid särskilda skäl; ett barn var drömt att bli orsak till en olycklig strid eller som utslag av kvinnlig svartsjuka eller som hämndmotiv.

Sagornas vittnesbörd motsägs av lagarna, bl.a. i Torgeir lagmans kompromissförslag till Alltinget vid införandet av kristendomen år 1000. Där sägs uttryckligen att när det gäller barnutsättning och ätande av hästkött skall gammal lag gälla, liksom för blot vid den egna gården. Dessa undantag togs bort år 1016 efter påtryckningar av Olav Haraldsson (den helige). I de norska lagarna, bl.a. Gulating, äldre och yngre Frostating, äldre Bjärköarätt och Borgartingslagen sägs att alla barn skall leva. Men i samma lagar görs också undantag från denna regel. Det gäller vanskapta barn. Graden av vanskapthet är noga beskriven. Barn födda med ansiktet i nacken eller med tårna där hälarna skulle vara. På sådant vis skapta barn skulle föras till kyrka, döpas och lämnas att dö i kyrkan. I Eidsivatings kyrkobalk slås fast att barnet skall leva även om det har ögonen i nacken, bara det har manshuvud eller har mänskliga mått. I de övriga nordiska länderna finns inga källor som direkt omtalar barnutsättning. En finsk folktradition berättar dock handgripligt hur barnutsättning ska gå till. *".. .pojken må föras ut i kärret och slås med klabb i huvudet eller må han sänkas i kärret ".*

Vad sagornas tendens till att framställa barnutsättning som ett undantag beror på kan man undra. Är det ett försök att söka nedtona ett bruk som vid sagornas nedtecknande ansågs omoraliskt? Nämnda sagor anses ha nedtecknats flera hundra år efter den tid de beskriver. Sagornas eventuella förmildring av omständigheterna balanseras av medeltidslagarna men kanske främst av Torgeir lagmans förslag till Alltinget. De hedniska bruket med avdagatagande av oönskade barn var inte främmande för den katolska kyrkan, även om det inskränktes till döpta, vanskapta barn. Praktiserandet av utsättning upphörde inte med kristendomens införande, däremot så skärptes villkoren för det.

Avslutning

De gravlagda människorna i Skämsta utgör en del av den transitionsfas var-

under de nordiska samhällena förvandlas från hedniska till kristna. Denna del av transitionsfasen kännetecknas av den katolska kyrkans etablering som en viktig maktfaktor men även av konstruktionen av och kampen om ett kungadöme. Det finns ingen anledning att tro att denna omvandling enbart gått fredligt till. Forskningen har i stort sett menat att det inte finns tecken på att kristnandet gått våldsamt till. Det finns avgörande invändningar mot den synen. Kristnandet i vår omgivning skedde i stort sett under tvång. Det är också en fråga om hur motstånd ska kunna utläsas ur det arkeologiska materialet.

Under 1000- och 1100-talen pågår ett tillägnande av den kristna religionen och ett uppluckrande av den hedniska traditionen. Skämstagravarna liksom andra gravar från den här tiden kan ses som uttryck för människors handlande i rådande situation. Den tvetydighet som kännetecknar gravar eller rättare sagt begravningar på gravfält under denna tid speglar kanske ambivalensen inför det nya i förhållande till det gamla. Att vidmakthålla delar av den hedniska begravningstraditionen och att tillägna sig delar av den kristna begravningsakten kan ha varit ett sätt att söka förena de ideologiska motsättningarna. Man har genom att begrava på gravfältet fullgjort traditionen samtidigt som man genom jordning i väst-östlig riktning tillfredsställt delar av den kristna ideologin. Det kan ha funnits ett starkt motstånd till att byta ut gravfältet mot en större gemensam begravningsplats som kyrkogården innebar. De hedniska gravarnas juridiska betydelse i medeltidslagarna kan vara ett utslag av ett sådant motstånd. Gravarna i Skämsta uppvisar denna blandning av normer, som också är ett av tidens särpräglade kulturella uttryck. På ett annat plan visar gravarna i Skämsta och Husby att Tämnaråns dalgång ännu inte begåvats med en sockenkyrka. Kyrkan har ännu inte nått den grad av påverkan och inflytande som den senare fick utan den hedniska traditionen är fortfarande stark. Samtidigt visar gravarna att kristendomen fått fäste i ideologisk mening.

Kanske kan den tidiga kristendomen i norra Uppland liknas med den moderna utvecklingen av kristendomen i Kenya, Zimbabwe och södra Sudan. Om denna har det sagts att eftersom antalet kristna långt överstigit antalet präster har det frambringat en bondekristendom med starka byförsamlingar, svagt utbildade förkunnare, föga överbyggnad, föga inflytande på familjelivet samt ett stort inslag av delvis afrikaniserade ritualer. Jämförelsen är kanske omöjlig men inte karaktäriseringen. Bilden av det tidigkristna Uppland ska måhända inte reduceras till stormän som bygger gårdskyrkor i söder och en hednisk motreaktion i norr. Gravfält av den typ som fanns vid Husby och Skämsta, bristen på tidiga

kyrkor samt de fåtaliga runstenarna kanske är spåren av en på annat sätt fungerande kristendom.

Per Frölund är arkeolog vid Upplandsmuseet och inriktad på järnålderns bebyggelse och gravar och publicerade 1998: Hus, gård och by under äldre järnålder – Exempel från norra Uppland. "Suionum hinc civitates" Nya undersökningar kring norra Mälardalens äldre järnålder och 1993 tillsammans med Lars Wilson Bybildning – Förhistorisk kontinuitet eller medeltida innovation? Exempel från Uppland och Västmanland.

Referenser

Religionsskiftet i Norden

Thomas Lindkvist. 1996. Kungamakt, kristnande, statsbildning. Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 5. Uppsala.

Jens Peter Schjødt. 1989. Nogle øvervejelser ober begrebet "Religionsskifte" med henblik på en problematesering af termesn brug i förbindelse til kristendommen i Norden. Medeltidens födelse. Symposier på Krapperups borg 1. Lund.

Gro Steinsland. 1989. Religionsskiftet i Norden – et dramatiskt ideologiskifte. Medeltidens födelse. Symposier på Krapperups borg 1. Lund.

Gro Steinsland & Preben Meulengracht Sørensen. 1998. Människor och makter i vikingarnas värld. Stockholm.

Gravplatser och gravskick

Mats Burström. 1995. Gårdstankar. Kognitiva och sociala perspektiv på forntidens gårdar. Hus och gård I det förurbana samhället. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter 4. Stockholm.

Louise Hagberg. 1937. När döden gästar. Svenska folkseder och folktro i samband med död och begravning. Stockholm.

Åke Holmbäck & Elias Wessén. 1979. Svenska landskapslagar. Äldre Västgötalagen, yngre Västgötalagen Östgötalagen och Upplandslagen. Andra oförändrade upplagan. Stockholm.

Jørn Sandnes. 1983. Trøndelags eldste politiske historie [1967]. Nye middelader studier. Kongedømme, kirke, stat. Norske historiker i utvalg VI. Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø.

Björn Varenius, B. 1995. Metaphorical Ships in Iron-Age Contexts. The Ship as Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia. Publications fron the national Museum Studies in Archaeology & History Vol. 1. Copenhagen.

Arkeologerna och gravskicket

Oscar Almgren. 1904. Sveriges fasta fornlämningar från hednatiden. Stockholm.

Oscar Almgren. 1904. Vikingatidens grafskick i verkligheten och i den fornnordiska litteraturen. Nordiska studier tillägnade Adolf Noreen. Stockholm.

Oscar Almgren. 1923. Sveriges fasta fornlämningar från hednatiden. Stockholm. Andra omarbetade upplagan.

Björn Ambrosiani. 1964. Fornlämningar och bebyggelse. Studier i Attundalands och Södertörns förhistoria. Uppsala.

Ann-Sofie Gräslund. 1985. Den tidiga missionen i arkeologisk belysning – problem och synpunkter. TOR Vol. XX. Uppsala.

– 1991. Var begravdes bygdens första kristna? Kyrka och socken i medeltidens Sverige. Studier till det medeltida Sverige. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

– 1992. Scandinavian burial customs and Christianity. Death and burial. Medieval Europe. Pre-printed papers volume 4.

– 1996. Arkeologin och kristnandet. Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 5. Uppsala.

Sune Lindqvist. 1935. Svenskarna i heden tid. Stockholm.

I norra Uppland

Björn Ambrosiani. 1964. Fornlämningar och bebyggelse. Studier i Attundalands och Södertörns förhistoria. Uppsala.

Ann Catherine Bonnier. 1987. Kyrkorna berättar. Upplands kyrkor 1250–1350. Upplands fornminnesförenings tidskrift 51. Uppsala.

–1996. Kyrkor, dopfuntar och gravmonument. Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 5. Uppsala.

Anders Broberg. 1990. Bönder och samhälle i statsbildningstid. Upplands fornminnesförenings tidsskrift 52. Uppsala.

–1991. Religionsskifte och sockenbildning i Norduppland. Kyrka och socken i medeltidens Sverige. Studier till det medeltida Sverige. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Ann-Sofie. Gräslund. 1980. Birka IV. The Burial Customs. A study of the graves on Björkö. Diss. KVHAA. Stockholm.

Bo Kindwall. 1974. Husbyborg i Terp. Årsboken Uppland.

Sigurd Rahmqvist. 1996. Sätesgård och gods- De medeltida frälsegodsens framväxt mot bakgrund av Upplands bebyggelsehistoria. Upplands fornminnesförenings tidskrift 53. Uppsala.

Okända begravningsplatser

Gunnar Andersson. 1998. Från hedendom till kristendom. I: Forntid i ny dager. Arkeologi i Stockholmstrakten. Red. P. Bratt. Stockholm.

Lars Andersson. 1998. Jarlabankeättens runstensbro. I: Forntid i ny dager. Arkeologi i Stockholmstrakten. Red. P. Bratt. Stockholm.

Johan Anund., Mattias Bäck & Göran Ulväng. 1997. Upplands bortglömda kyrkor. I: Tidernas kyrka i Uppland. Upplands fornminnesförening och hembygdsförbunds årsbok. Uppsala.

Torsten Edgren. 1998. Den förhistoriska tiden. Finlands historia I. Fjärde upplagan. Esbo.

Ann-Sofie Gräslund. 1991. Var begravdes bygdens första kristna? Kyrka och socken

i medeltidens Sverige. Studier till det medeltida Sverige. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
– 1992. Scandinavian burial customs and Christianity. Death and burial. Medieval Europe. Pre-printed papers volume 4.
Bertil Nilsson. 1996. Kristnandet i Sverige: Gamla källor och nya perspektiv. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 5. Uppsala.
Heiki Valk. 1998. About the transitional period in the burial customs in the region of the Baltic sea. Culture clash or compromise? The Europeanisation of the Baltic Sea Area 1100–1400 AD. Acta Visbyensia XI.
–1999. Rural cemeteries of southern Estonia 1225–1800 AD. CCC papers 3. Culture clash or compromise. Visby-Tarttu.

Gravarna från Skämsta

Erik Bellander. Inventering av fasta fornlämningar i Tierps socken. Riksantikvarieämbetet 1930. ATA.
Per Frölund & Lars-Inge Larsson. MS. Undersökningsrapport Skämsta – boplats från brons- och järnålder, gravar från vikingatid-tidig medeltid. Arkeologiska undersökningar utmed Ostkustbanan. Riksantikvarieämbetet UV Uppsala Rapport.
Upplands fornminnesförenings tidsskrift. 1876. Band 1:V. Uppsala.

Fynden i gravarna och dateringar

Caroline Arcini. 1995. Osteologisk undersökning av gravarna från RAÄ 203. Riksantikvarieämbetet UV Syd Osteologisk rapport 1995:5. Lund.
Caroline Arcini & Per Frölund. 1996. Two dwarfs from Sweden. A unique case. International Journal of OsteoArchaeology Vol. 6. Chichester.
Michel Carlsson. Riksantikvarieämbetet. Uppgifter om kammar.
Wladyslaw Duczko, Uppsala universitet, inst. för arkeologi och antik historia. Muntliga uppgifter om hårringen i grav 33.
Bo Petré. 1984. Arkeologiska undersökningar på Lovö. D. 2 : Fornlämning RAÄ 27, Lunda. Studies in North-Europena Archaology 8. Stockholm.
Björn Pettersson. 1993. Stratigrafisk analys och bebyggelse. Stratigrafi i det tidigmedeltida Sigtuna. Metod och preliminära resultat. C-uppsats, arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet.
Jonas Ros. 1992. Dubbelhelkammar från Kv. Trädgårdsmästern 9 och 10. C- uppsats i medeltidsarkeologi. Lunds universitet.
Lars Salminen. 1996. Att tappa tråden: om medeltida pärlor och kulturella mönster. Kulturen i Lund. Arkeologiska rapporter 13. Lund.

Fyndens betydelse

Eva Hjärtner-Holdar. Riksantikvarieämbetet. Muntliga uppgifter om järnframställningens mysterier.
Heiki Valk. 1999. Rural cemeteries of southern Estonia 1225–1800 AD. CCC papers 3. Culture clash or compromise. Visby-Tarttu.

Människorna i gravarna

Caroline Arcini. 1995. Osteologisk undersökning av gravarna från RAÄ 203. Riksantikvarieämbetet UV Syd Osteologisk rapport 1995:5. Lund.

Caroline Arcini & Per Frölund. 1996. Two dwarfs from Sweden. A unique case. International Journal of OsteoArchaeology Vol. 6. Chichester.

Philippe Ariès. 1982. Barndomens historia. Stockholm.

David Gaunt. 1983. Familjeliv i Norden. Stockholm.

Karl Gunnar Hammarlund. 2000. Anmälan av Susanna Hedenborg, Det gåtfulla folket – social konstruktion eller realitet? Historisk Tidsskrift 2000:2. Stockholm.

Lars Jørgensen. 1988. Family burial practices and inheritance systems. Acta Archaeologica vol. 58. København.

– 1990. Bækkegård and Glasergård. Arkeologisk studier volume VIII. København.

– 1992. The early medieval family in Europe: studies of family burial practices in North-Germanic, Merovingian and Lombard societies. Death and burial. Medieval Europe. Pre-printed papers volume 4.

Bertil Nilsson. 1996a. Kristnandet i Sverige: Gamla källor och nya perspektiv. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 5. Uppsala.

– 1996b. Kristnandet i Sverige: Avslutande reflexioner. Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 5. Uppsala.

Sjukdomar

Caroline Arcini. 1995. Osteologisk undersökning av gravarna från RAÄ 203. Riksantikvarieämbetet UV Syd Osteologisk rapport 1995:5. Lund.

Caroline Arcini & Per Frölund. 1996. Two dwarfs from Sweden. A unique case. International Journal of OsteoArchaeology Vol. 6. Chichester.

Véronique Dasen. 1993. Dwarfs in Ancient Egypt and Greece. Oxford Monographs on classical Archaeology. Oxford.

Gro Steinsland & Preben Meulengracht Sørensen. 1998. Människor och makter i vikingarnas värld. Stockholm.

Något om barnutsättning

Johan Hovstad. 1956. Uppslagsordet Barneutbering. Kulturhistoriskt lexikon för Nordisk medeltid, band 1, s. 347–348.

Avslutning

Uppgifterna om den moderna kristendomen är hämtade från John Iliffes bok Afrika: Historien om en kontinent. Lund 1997.